

Lape ja lappea

Lappea-sanalle ovat vanhat suomen kielien sanakirjat antaneet enimmäkseen sellaisia merkityksiä kuin 'lattea, litteä'. Gananderillakin tällainen on ensimmäisenä mainittu: »*lappea, lappia* adj. på sidan flatt liggande som et bräde; oblique jacens». Gananderin sanalle antama merkitys on ehkä *lappeellaan*-sanan perusteella muotoiltu; *lappeellaan* 'på flatan, sidan' esitetään samassa kappaleessa. Renvallilla ja Lönnrotilla 'litteä' on jo *lappea*-sanana päämerkitys: Renv. *lappia* 'latus et planus; flach, platt und breit'; Lönnr. *lappea* l. *lappia* 'flat, platt, bred'. Esimerkkinä molemmilla on *lappea käsi* 'flata handen', joka on jo Gananderilla, sekä *lappeat hartiat* (Renv. *lappiat hartiot*) 'breda skuldror', tämäkin luultavasti Gananderin peruja: Gan. *lappio* 'skuldror som äro breda och flata; humeri lati'. Tähän voi verrata Pohjois-Pohjanmaan sanaa *lappio* 'lohen paksu kylkikappale'.

Lappea-sanana substantiiviselle merkitykselle Ganander on uhrannut suunnilleen saman verran tilaa kuin adjektiivisellekin: »*lappea* s. flatan — sida, latus. Nouse jäisen lapsen lappeasta — ifrån sidan. Run. i.e. kupeesta — — — ». Renvall mainitsee tämän merkityksen *lappio*-sanana kohdalla ('latus rei latus'), ja myös Lönnrot esittää sen adjektiivisen merkityksen jälkeen: (*lappea*) 'sida, platta, breda sidan på ngt', esimerkkinä (Gananderin?) *lappeasta* 'ifrån sidan' sekä *lappehin* (joka voi paremminkin olla *lape*-sanana

muoto) 'på sidan, på flatan, sidlänges, med flata sidorna; i fasad' ja *lappeellaan* 'fästad på bladsidan, plattliggande (bot.)', tämä ilmeisesti Lönnrotin omaa uudiskäyttöä.

Kansankielen sanatietojen mukaan *lappea*-sanana yksinomaisen merkitys on 'esineen (leveämpi) sivu'; esimerkkeinä tällaisista esineistä on mainittu tiili, päre, ikkunalasi, kirja. Itsenäisenä ja nominaatiivimuotoisena sanaa ei murretietojen mukaan paljoon käytetä. Sitä vastoin tunnetaan leveällä sivulla makaamista tarkoittavat adverbit *lappeallaa(n)* (Kainuu; Hankasalmi, Karstula) ja *lappiallaa(n)* (Uusikirkko). *Lappeellaan*-muodosta on tietoja runsaasti eri puolilta Suomea, mutta *lappea*-sanaa ne voivat edustaa vain *eða > *ē* -alueella, (esim. Korpiselkä; Loppi, Ruovesi, Mouhijärvi). Ne voivat kuitenkin yhtä hyvin olla *lape*-sanana muotoja; näin on kiistatta laita *eða > *ē* -alueen ulkopuolelta (Nummi, Somero, Loimaa, Kurikka, Laihia, Haapavesi, Sotkamo) merkittyjen *lappeellaan* (*lappeellansa, lappeelas*) -muotojen kohdalla. Näitä muistuttavat *lappiellie* (Vpl. Pyhäjärvi, Rautu, Metsäpirtti) ja *lappelas* (Pertteli, Muurla, Kiikala) ovat myös selvästi *lape*-sanana muotoja. Suurin osa itsenäisen *lappea*-sanana esiintymistä on Sanastajan kyselyyn rakennuksen ja viikatteen osista tulleissa vastauksissa. Esimerkit sanana käytöstä puuttuvat ja äänneasu on useimmiten yleiskielen tapaan *lappea*

Havaintoja

(Kainuu; Nastola, Heinola, Sysmä, Tervola, Alatornio) tai *lappia* (Iitti, Lapinjärvi), *lappee* (Ahlainen; sen sijaan Laihialta ja Muhokselta merkitty *lappee* näyttää äänneasunsa vuoksi abstrahoituneen *lape* : *lappeen* -paradigmasta). Eläväkielisiä esimerkkejä *lappea*-sanasta on oikeastaan vain yksi, Lammilta merkitty »meitir riihi ol tual harjul lappies», ja tässäkin voi kyseessä olla myös *lape*-sana. Myös osa *lappio*-sanan esiintymistä voi perimmältään kuulua *ea*-johdosten yhteyteen (vrt. murt. *sokio pro sokea*).

Samaan johdospesyeeseen kuuluva murteissa yleinen substantiivi *lape* tarkoittaa sekin selvästi sivustaa ja kylkeä. Yleisimpiä lappeita kansankielen sanakokoelmissa ovat katon puolisko ja viikatteen, puukon tai kirveen terän sivu. *Mäen lappeesta* (= rinne, sivusta) ja *ojan lappeista* (= reunat) puhutaan Etelä-Hämeessä ja Kaakkois-Suomessa. Teuraseläimen puoliskoa, toista kylkeä sanotaan *lappeeksi* Pohjois-Karjalassa ja Pohjois-Savossa. Mielenkiintoinen on *airon lape* (hajatietoja eri puolilta Suomea), jossa varmaankin on jonkin verran sekoittumaa *lapa*-sanaan, ainakin silloin kun sitä käytetään airon koko lavasta. Valaiseva on kuitenkin muutamien tiedonantajien määritelmä airon lavan ja lappeen erosta: silloin kun sillä lyödään, se on *lape*, muulloin *lapa*. Kalahan kolkataan vedessä nimenomaan airon lavan syrjällä. Airossa siis *lape*, terän sivu, on sen kapeampi syrjä, ei leveä sivu, joka täyttää airon varsinaisen käyttötarkoituksen. Puukon ja viikatteen *lape* on taas sen terän leveämpi sivu — tässäkin se osa terää, joka on harvemmin käytössä.

Lappio on levikiltään suppeampi. Se esiintyy lähinnä Etelä-Pohjanmaan ja Pohjois-Satakunnan murteissa katon puoliskon ja viikatteen terän sivun nimityksenä. Voidaanpa sitä käyttää yleisemminkin 'kyljen' merkityksessä: Töysästä on tieto puun lappiosta, Nurmosta ketun ja Kauhajoelta peltikannun lappiosta. Pohjois-Pohjanmaalla taas »lohen lappiot» jäävät jäljelle, kun selkäranka on

poistettu, nämäkin siis kylkikappaleita. Katon lappioista puhutaan myös Kaakkois-Hämeessä. Ganander on kirjoittanut *lappio*-sanasta pitkäähkön artikkelin (»s. flat sida») ja mainitsee esimerkkeinä »paaden paxun lappiohon», »lapsen vaimon lappiosta», »sata lauwan lappiohon» sekä »lappiollaan kulkee» (kampelasta). Renvallilla on *lappio* (al. *lappia*) 'latus rei latius' ja Lönnrotilla *lappio* 'sida, flata, flatsidan, bredklingadt, med bredklinga försedd svärd'.

Nämä sanat on yleensä esitetty yhdesä, kun niille on etsitty etymologiaa ja yhdistetty niitä etäsukukielissä esiintyviin 'matala, litteä' -merkityksiin sanoihin. Varmoja vastineita sm. sanoille voidaan esittää vain lähisukukielistä. Näissä ilmenvät samoin kuin suomen murteissa selvästi 'sivun, syrjän' merkitykset. SKES (s. 277) esittää lähisukukielistä seuraavanlaisia vastineita: veps. *lap* 'sivu, laita, syrjäinen paikka' (< *lappeða), *lap*tas 'vieressä, syrjässä jne.', vir. *lape* 'syrjäinen seutu' (< *lappek; alkuperäiseen *k*-loppisuuteen viittaa suomessa Kurikan ja Teuvan *lapet*), *ukse lappes* 'oven vieressä, ovipielessä', virE *lape* 'sian tai muun teurastetun eläimen puolikas', liiv. *lap̄pin* 'poikittain'. Lisäksi voidaan mainita karj. *lapetoroka* 'syrjätie' (Vitele) ja *lappielaine* 'syrjäkyläläinen' (tämä joko < *lappeyeta tai *lappeða-) (KKS 3) sekä lyyd. (Kujola) *lap*tah 'syrjään', joka liittyy läheisesti vepsän sanaan. Sen sijaan lyyd. *labeh*, -o, -oh 'lape, lapo, levy, litteä kasa' ei äänneasunsa enempää kuin merkityksensä kuin puolesta sovi tähän: kyseessä lienee *lapo* ja *leve* (lyyd. *lebeh* 'villaleve') -sanojen synteesi (molempien merkitys mm. 'haravan lavalla nostettava heinäkasa'). Lapin sanat N *lap'pâd*, I *lapp'ap* 'ohi sivuitse', Kld. *lap*ta 'sivulle', T *läp̄pid* 'sivu, vierä' (SKES 277), jotka liittyvät merkityksensä puolesta saumattomasti ims. sanapesyeeseen, ovat ilmeisesti lainaa ims. *lappeða-muodosta.

Merkityksen yhteensopivuudesta ei enää voida puhua suomen sanoihin yhdistettyjen etäsukukielten vastineiden koh-

dalla. SKES (s. 277) esittää seuraavat: mordE *lapužä*, M *laps* 'litteä, lappea(?)', tšer. *lap* 'matala', *lapka* 'id., litteä, latuskainen', votj. *lap* 'matala', *lapeg, -ek* 'matala, pienikasvuinen', unk. *lap* 'laatta, levy, kirjan sivu', *lapály* 'alanko, tasanko, lakeus', *lapos* 'litteä, tasainen'. Samalla kuitenkin huomautetaan sanojen deskriptiivisyydestä. MSzFE:n mukaan unkarin *lap*-sanan päämerkitys on 'kosteapohjainen laakso metsässä, alava maastokohta'. Samassa teoksessa yhdistetään (s. 387–388) samaan uralilaiseen sanapesyeseen lisäksi seuraavat: syrj. *lap* 'flache Seite, Fläche, Blatt (an der Hand, am Fuss, Spaten usw.)', *lop: pań-lop* 'Löffelschale', *pelis-lop* 'Ruderblatt', ostj. *läpsək* 'flach, niedrig, platt; Kante', ?? vog. *löv: kätlöv* 'kämmentenleveys' (SKES s.v. *lapa*), sam.-Jur. *lapsə3* 'Platte (breit und glatt)'. Tässäkin mainitaan suomen sanasta ensin adjektiivinen merkitys: *lappea, lappia* 'flach, platt und breit; flache Seite'.

Lähes kaikkiin etäsukukielten sanoihin liittyy myös yhdistämistä vaikeuttavia äänteellisiä ongelmia. Tšer. *lap, lapka*, votj. *lap, lapeg* ja syrj. *lap* eivät ensi tavun vokaalinsa puolesta sovi suomen sanojen vastineiksi. Ostjakin sana taas ei voi tulla kysymykseen kaikissa murteissa esiintyvän sananalkuisen *l:n* takia (sgr. *l:n* edustajia osassa ostjakin murteita ovat *л, т* ja *9*). Vogulin *löv* kuulunee *lapa*-sanan yhteyteen, ja syrj. *lop* sopisi niin ikään *lapa*-sanan vastineeksi sekä merkityksensä että vokaalinsa puolesta, mutta *-p* taas viittaa

vanhaan geminaataan. Unkarin *lap* olisi äänteellisesti käypä suomen *lappea*-sanan vastineeksi, mutta sen alkuperäinen maastotermin luonne vie muutenkin yhteen sopimatonta merkityspuolta liian etäälle. Tämän jälkeen yksinäiseksi jäävä jurakkisamojedin *lapsə3* tuntuu entistä selvemmin myöhäiseltä deskriptiivisanelta.

Kaikkien etäsukukieliin esitettyjen rinnastusten pohjana on ollut *lappea*-sanan adjektiivinen merkitys 'flach, platt und breit'. Kun sanalla ei kansankielessä tunnu olevan adjektiivista käyttöä vaan ainoastaan substantiivinen merkitys 'kylki, sivusta', niin voidaan kysyä, mistä on sanakirjoihin ja niiden kautta laajalti etymologiseen kirjallisuuteen levinnyt tämä 'litteän, latuskaisen' merkitys. Gananderillahan ei tätä suoraa adjektiivista merkitystä ollut, ainoastaan *lappeellaan*-muodon pohjalta (kuten yllä olen olettanut) abstrahoitu 'kyljellään litteänä makaava'. Leveämmällä sivullaan makaava esinehän onkin litteä, *lattea*. Uskaltaisinkin ehdottaa, että 'flach, platt und breit' on tullut sanakirjoissa *lappean* merkitykseksi *lattean* vaikutuksesta. Adjektiivinen merkitys on haluttu antaa sanalle ensisijaisena, koska se *ea*-päätteisenä on niin erehdyttävästi adjektiivin näköinen. Mistä tämä 'kylki, sivusta' -merkityksinen substantiivi *lape, lappea* on ims. kieliin aikanaan tullut, jää tällä haavaa avoimeksi.

ULLA-MAIJA KULONEN